

🌀 موسیقی بیرونی، همان وزن شعر بود، موسیقی کناری قافیه شعر. ولی تناسب موسیقایی در جای دیگر نیز می‌تواند رخ نماید:

هر نوع تشابه آوایی بین کلمات، صامت‌ها و مصوت‌ها را **موسیقی داخلی** و در علم آرایه‌ها، **بدیع لفظی** می‌نامند.

واج‌آرایی و واژه‌آرایی: اساس این دو آرایه بر تکرار است.

واژه‌آرایی: وقتی یک واژه با معنایی یکسان تکرار شود.

مثال: گفتی ز خاک بیشترند اهل عشق من / از خاک بیشتر نه که از خاک کم‌تریم

به قامتش چو گرفتم قیاس روز قیامت / نشست و گفت قیامت به قامتی است که هستم

یار باید هر آنچه یار کند / بر مراد خود اختیار کند

🌀 تکرار واژه‌های هم‌آوا با معنای متفاوت، **واژه‌آرایی نیست** و ..... است.

به تمایز دو مفهوم زیر توجه کنید:

هم‌آوایی چند واژه: وقتی رخ می‌دهد که چند معنای کاملاً متفاوت تصادفاً در لفظ مشترک شوند. این واژه‌ها ظاهری کاملاً یکسان دارند اما در مداخل متفاوتی از لغت‌نامه‌اند. مانند: تار به معنای نا شفاف و به معنای ساز

چندمعنایی یک واژه: وقتی رخ می‌دهد که یک واژه معنای متفاوتی داشته باشد که به طور نامحسوس به هم مربوطند و در یک مدخل از لغت‌نامه قرار می‌گیرند. مانند: توپ به معنای وسیله بازی و به معنای آلت جنگ

🌀 اگر تکرار از نوع اول باشد، آرایه مورد بحث جناس تام است.

🌀 اگر از نوع دوم باشد، بسته به میزان تفاوت معنایی، ممکن است واژه‌آرایی باشد و یا جناس تام.

واج‌آرایی: تکرار آگاهانه و محسوس (۳ بار به بالا) یک صامت یا مصوت در نزدیکی هم است. ملاک تشابه آوایی است و نه املائی

صامت:

بیا ای جام و مینای طرب، نقش کف پایت / خرام موج می‌مخمر طرز آمدنهایت (صامت م)

جان بی جمال جانان میل چمن ندارد / هر کس که این ندارد حقا که آن ندارد (صامت ج)

صدای سمّ سمند سپیده می‌آید / کسی که سینه ظلمت دریده می‌آید (صامت ص و س)

مصوت:

بر آستان جانان گر سر توان نهادن / گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد (مصوت آ)

نالم ز دل چو نای من اندر حصار نای / پستی گرفت همت من زین بلند جای (مصوت آ)

فریاد که از شش جهتم راه بیستند / آن خال و خط و زلف و رخ و عارض و قامت (مصوت هـ)

به حاجب در خلوت‌سرای خاص بگو / فلان ز گوشه نشینان خاک درگه ماست (مصوت ب)

🌀 تکرار مصوت‌ها نامحسوس‌تر است و به دقت بیشتری نیاز دارد

جناس: یکسانی آوایی کامل دو واژه با دو معنای متفاوت و یا تفاوت آنها در یک واج (صامت یا مصوت)

جناس تام (همسان): یکسانی دو واژه یا گروه‌واژه در تعداد و ترتیب هجاها، در عین تفاوت معنایی آنهاست.

(۱) یاد باد آن شب که در مجلس خروش چنگ بود/ مطربان را عود بر کف، ساز اندر چنگ بود

(۲) مگر می‌نبینی که دد را و دام/ نینداخت جز حرص خوردن به دام

(۳) ای مرغ اگر پری به سر کوی آن صنم/ پیغام دوستان برسانی بدان پری

☞ ممکن است هر کدام از ارکان جناس، بیش از یک واژه باشد.

(۴) خواجه بر ابریشم و ما بر گلیم/ عاقبت ای دل همه یک سر گلیم

(۵) چون نباشد عشق را پروای او/ او چو مرغی ماند بی‌پر، وای او

(۶) بودم آن روز من از طایفه دُردکشان/ که نه از تاک نشان بود و نه از تاک‌نشان

جناس ناقص (ناهمسان): اگر دو واژه بسیار به هم شبیه باشند و فقط در یک واج متفاوت باشند، جناس ناهمسان داریم. انواع جناس ناهمسان:

اختلافی: تفاوت در یک واج میانی ابتدایی یا انتهایی.

(۷) شبی چون شبه روی شسته به قیر/ نه بهرام پیدا، نه کیوان، نه تیر

(۸) یاد باد آن شب که در مجلس خروش چنگ بود/ مطربان را عود بر کف، ساز اندر چنگ بود

(۹) نیست در شهر نگاری که دل از ما ببرد/ بختم ار یار شود، رختم از اینجا ببرد

(۱۰) آتش عشق است کاندلر نی فتاد/ جوشش عشق است کاندلر می فتاد

افزایشی: یکی از واژه‌ها یک واج بیشتر از دیگر داشته باشد. در ابتدا، میانه یا انتها.

(۱۱) اگر پای در دامن آری چو کوه/ سرت ز آسمان بگذرد در شکوه

(۱۲) بیا و کشتی ما در شط شراب انداز/ خروش و ولوله در جان شیخ و شاب انداز

(۱۳) میان عاشق و معشوق فرق بسیار است/ چو یار ناز نماید شما نیاز کنید

(۱۴) آن چه نهد در عقل تو دام/ گفتهی جاهل شمرش فی مدام

(۱۵) بال پرواز فلک داری و قانع شده‌ای/ که به بزمی که روی جای به بالا گیری

حرکتی: همسانی دو واژه از نظر تعداد و ترتیب صامتها، و ناهمسانی آنها در مصوت کوتاه

☞ با توجه به ویژگی الفبای عربی، واژه‌های دارای جناس ناقص حرکتی، املائی یکسانی دارند.

(۱۶) ای گدایان خرابات، خدا یار شماس/ چشم انعام مدارید ز انعامی چند

☞ تنها نوع جناس که ممکن است دو واژه در بیش از یک واج مختلف باشند، اما همگی مصوت کوتاه.

(۱۷) شکر کند چرخ فلک، از ملک و ملک و ملک/ کز کرم و بخشش او، روشن و بخشنده شد

ایستگاه تمرین: موارد واژه آرای، جناس همسان و جناس ناهمسان را در ابیات زیر پیدا کنید.

در همسانها هر دو معنا را بنویسید و در ناهمسانها، نوع جناس را نیز مشخص کنید.

- ۱) به یکی لطیفه گفتی بیرم هزار دل را / نه چنان لطیف باشد که دلی نگاه داری
- ۲) با زمانی دیگر انداز ای که پندم می‌دهی / کین زمانم گوش بر چنگ است و دل در چنگ نیست
- ۳) طریقی فرا پیش گیر و رهی / همی رو که از قید هستی رهی
- ۴) بادت به دست باشد اگر دل نهی به هیچ / در معرضی که تخت سلیمان رود به باد
- ۵) ای مهر تو در دل‌ها وی مهر تو بر لب‌ها / ای شور تو در سرها وی سر تو در جانها
- ۶) آتش است این بانگ نای و نیست باد / هر که این آتش ندارد نیست باد
- ۷) کار دلم به جان رسد کارد به استخوان رسد / ناله زنم بگویدم دم مزن و بیان مکن
- ۸) سرو بر باغ نشانند و تو را بر سر و چشم / گر اجازت دهی ای سرو روان! بنشانم
- ۹) کمال حوصله بنگر که مرغ دل هرگز / ز دام غم نرَمید و نگشت رام نشاط
- ۱۰) چه نویسم که دل از درد فراق چه کشید؟ / یا ز نا دیدنت این دیده‌ی غم‌دیده چه دید؟
- ۱۱) آن جان و جهان آمد وان گنجِ نهان آمد / وان فخرِ شهان آمد تا پرده دَرَد ما را
- ۱۲) نه سایه دارم و نه بر بیفکنندم و رواست / وگر نه بر درختِ تر کسی تبر نمی‌زند
- ۱۳) تا بی سر و پا باشد اوضاع فلک زین دست / در سر هوسِ ساقی در دست شراب اولی
- ۱۴) نداند که ما را سرِ جنگ نیست / وگر نه مجالِ سخن تنگ نیست
- ۱۵) گرم باز آمدی محبوب سیم اندام سنگین دل / گل از خارم برآوردی و خار از پا و پا از گل.
- ۱۶) دل من هست از این بازار، بیزار / قسم خواهی؟ به دادار و به دیدار!
- ۱۷) عشق شوری در نهادِ ما نهاد / جانِ ما بر بوته‌ی سودا نهاد
- ۱۸) چشمت به خواب، چشمِ مرا خواب می‌برد / زلفت به تاب، جانِ مرا تاب می‌برد
- ۱۹) درشت است پاسخ ولیکن درست / درستی درشتی نماید نخست
- ۲۰) گر آمدم به کوی تو چندان غریب نیست / چون من در آن دیار هزاران غریب هست